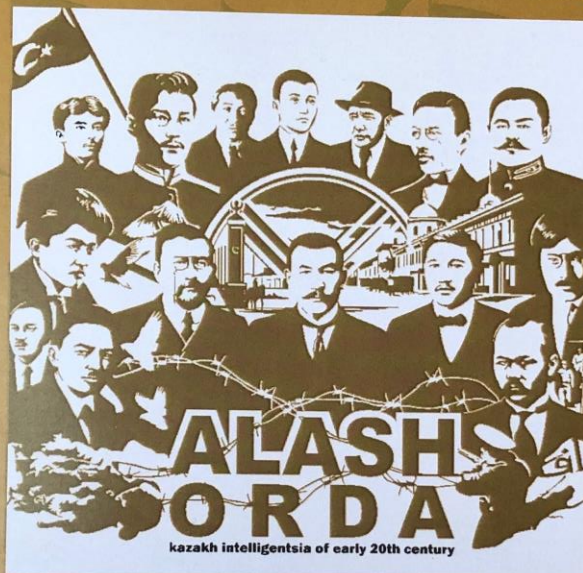

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

«ҚАЗАҚ КІТАБЫ:

**АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ КІТАП БАСУ
ІСІНІҢ ДАМУЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ»**

атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции

**«КАЗАХСКАЯ КНИГА: ВКЛАД ДВИЖЕНИЯ АЛАШ
В РАЗВИТИЕ КНИГОИЗДАТЕЛЬСКОГО ДЕЛА»**

МАЗМУНЫ:

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖЛІС

Қойгелдиев М. Алаш қайраткерлерінің азаттық идеологиясын қалыптастыру қызметі.....	3
Әбжанов Х. Алаш және кітап әлемі.....	7
Медәубек С. Ахмет Байтұрсынұнов анықтаған «Шешенсөз» аталымының мәні мен айқындамасы.....	9
Қамзин К. Ұлттық журналистика теориясының төлбасы.....	12
Тамір F. Ахмет Байтұрсынұлы dayındaǵan оқуwlıq: оқуw қuralı.....	16
Мектеп-тегі А. Көсем ойдың көрігі немесе бәдізделген бітік тас – руханияттың тамыры, өркениеттің тұғыры.....	18
Ғарифолла Ә. Ағартушы Халел Досмұхамедұлының оқулықтары хақында.....	21
Барлыбаева Г. Ахметолла Барлыбаев – просветитель, видный деятель движения «Алаш».....	27
Смағұлова С. Ұлт зиялыларының баспа ісіндегі ролі және оқулықтары.....	31

1 – СЕКЦИЯ

АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ ДАЙЫНДАҒАН ОҚУЛЫҚТАР:
МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ

Ахметова Л., Григорьев В. Жизнь и творчество ахмета байтұрсынова: достижение цели, обретение государственности.....	36
Шаймарданов Р. Этническая история народа манси. Первые буквы.....	51
Соегов М. Об одной туркменской старопечатной книге с автографом – дарственной надписью и некоторых других изданиях начала XX века.....	54
Рамазан А., Батырханова Ж., Саяқбаева Г. «Ярдам» баспаханасы: тарихы мен тағлымы.....	58
Каримов Т. Из истории казахско-татарских книгоиздательских связей.....	61
Мухатаева Қ. Кітап басу ісінің дамуында Сұлтанмахмұт Торайғыров шығармалары.....	65
Мұқанов Қ. Абылай қажы Рамазанов – Алаш қайраткері.....	68
Нұрымбетова Г. Алаш зиялылары және оқу-ағарту мәселелері.....	71
Асылханов Е. Міржақып Дулатов пен Павел Флоренскийдің сабактас ойлары.....	74
Смағұлова А. Алаш мұраты және Семей баспасөзі.....	75
Абуов Н. Вопросы развития просвещения и духовности в степи.....	77
Муканова Г., Солтанаев С. Научно-методическая школа «Алаш» и задачи «Рухани жаңғыру»: сопоставительный анализ.....	80
Куантайұлы Н., Мергенбаева Қ., Батырханова Ж. Жүсіпбек Аймауытұлының белгісіз қолжазбалары (Жазушының Шымкент шығармашылық кезеңі негізінде).....	84
Әшірбаев Б., Әшірбаева Г. Алаш баспасөзіндегі сөз бостандығының көрінісі.....	87
Жанабаев К. Структура и функция астрального тюркского мифа в рассказе М.Жумабаева «Грехопадение Шолпан».....	91
Шашаев А., Селкебаева А. Қазақ зиялыларының қоғамдық негіздегі ұйымдар арқылы жүргізген ағартушылық қызметтері.....	97
Тілепберген А. Алаш қайраткері Батырбек Әлжановтың редакторлық қызметі.....	100
Ақынбекова А. «Темірқазық» журналы және Әлихан Бөкейханов.....	102
Әубәкірова Қ. Цензура және көркем әдебиет (Жүсіпбек Аймауытұлы аудармалары негізінде).....	107
Мырзағали А. «Күншығыс» баспасында жарық көрген Қазақ кітаптары.....	109
Көлжігіт А. Алаш зиялыларының баспа ісіне қосқан үлесі.....	114
Кузенбай А. Герои Алаша: казахская интеллигенция и книга.....	116
Русланқызы Д. Нәзір Төрекұлұлының әдеби-ғылыми мұрасы және баспагерлік-редакторлық қызметі.....	119

2 – СЕКЦИЯ

АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАРЫ МЕН АУДАРМАЛАРЫНЫҢ
ҰЛТ РУХАНИЯТЫНДАҒЫ ОРНЫ

Дудинова Е. Алаш как духовный концепт национального единства: современный медиадискурс.....	121
Құрманбаева А. «Айқап» журналындағы саяси-идеялық көріністер.....	123
Бимаканова З. Алаш зиялыларының жастарға арнап шығарған еңбектеріндегі мәселелері.....	125
Батырханова Ж., Муканова Г., Серикбай Б. Иллюстрация учебников: история и современные методические принципы.....	128
Шуришбай М. «Алаш» партиясы бағдарламасындағы саяси-әлеуметтік идеялар.....	131
Рушанова Н. Алаш зиялыларының рухани сананы қалыптастырудағы әлеуметтік-философиялық көзқарастары.....	133

Ахмеджан Андасов екендігі анық көрсетілген. Ал Шәкәрім Құдайбердиевтің «Қазақ айнасы» кітабының тұсына «Автор и издатель Шах-Карим Құдайбердиев» деп нақты жазылған. Б. Айтқожаұлының кітабында да «Шығарушысы, таратушысы Шыңғыс елінің Баймұхамед Айтқожаұлы» деп айқын жазған.

Құнанбай қажының сүйікті немересі, әкесі Құдайбердіден қалған мол дәулеттің иесі Шәкәрім ақынның – кітап шығару, білім іздеу, кітап жинау (Меккеден кітап алып келуі) – өмірлік мақсаты болғаны бәрімізге аян. Ал М.Малдыбаевтың кітабының шығуына демеуші болған Ахмеджан Андасов кім? Бір жерде Ақыт қажы, бір жерде Ахмеджан аталатын азамат «Алашқа» тілеулес болған қазақтың ауқаттыларының бірі, Семей уездік земствоның мүшесі. Қазақ көсбасшылары – Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұв, Міржақып Дулатов, Райымжан Мәрсекөв, Халел Ғаббасов т.б. бастаған топ «Алаш» автономиясын алуға даярлық жасай бастаған тұста, Ұлт қазынасына деп мол қаржы берген, ұлтқа қызмет егуді басты мақсат еткен парасатты жан. «Сарыарқа» газетінде Жас Қазақ деген бүркеншік есіммен жазған автор Ақыт қажы Андасовты оқырманға былайша таныстырады: «...Түсіне келе тартынбайтындығы – 25-ші ноябрьде болған Семейдің үйезный сиезінен байқалып та қалды. Бұл сиезде қыр қазағы көп емес еді. Ұлт қазынасы жайынан айтып, түсіндірілген соң, алаштығы, адамдығы, азаматтығы қысып, алашты көгерсін деген көңілін ісімен көрсеткендер де болды. Бұлар «көп айтса көнді» болмай, ұлт қазынасы әркімнің азаматтық борышы екенін білді.

Сондай азаматтарымыздың ішінде біреуінің жомарттығын айтпай отыруды кінә деп білемін. Ол азамат кім еді? Алаш дуанындағы Ақым қажы Андасов еді. Ол не азаматтық қылды? Ол ұлт қазынасына 10 мың сом берді. Оның несі таңсық? Қазақта бір кісінің ұлт үшін он мыңдап ақша беруінің біріншісі болғандығы үшін таңсық. Барлығы 60-70 мыңдай сомасының жетіден бірі – он мың сомды ұлт пайдасына бөліп беретін қазақтан да ұлт баласы шыққандығы таңсық. Жүз миллионға ие болып, екі миллион беріп отырған ноғайлардың таңсығынан 70 мыңға ие болып, он мыңын беріп отырған Ақым қажымыздың қымбатын кем дей алмаймыз. Бұл Ақым қажы бұрын Николай заманында Алаш дуанының мектебін тәрбиелеуге кірісіп, мұғалімдердің қазақ тілінде жазған кітаптарын бастырып еді. Осының бәріне шыдап жүргендік Ақым қажының ұлтшылдығы, азаматтығы екендігі енді тым ашығырақ көрінді. Көбейсе біздің осындай қажыларымыз тезінен-ақ ержетер едік-ау!» [3], – дейді. Автор дәріптеген Ахмеджан Андасов ұлт қазынасына ғана емес, аш-жалаңаштарға, елден босқан қазақтарды елге қайтару барысында да жиналған жылуларда да қатарластарының алды болып қол үшін берген иманды азамат еді.

Байдың бәрін Қарабайға тенеген кеңестік көзқарастардан толық арылсақ, ұлттың қамын ерте ойлаған, оқымаса да тоқығаны көп, Ахмеджан Андасов сынды парасатты жандардың қатары жыл сайын толығы берері сөзсіз.

Байқап қарасақ, «Ярдам» баспаханасынан шыққан қазақ тіліндегі кітаптардың авторлары да Семей өңірінің азаматтары. Тайыр Жомартбаев пен Мұстақым Малдыбаевтар Уфадағы «Ғалия» медресесін бітірген қазақтың алғашқы оқығандары. Міржақып Дулатовтың «Бақытсыз Жамалынан» кейінгі қазақ романын жазған Тайыр Жомартбаевтың «Қыз көрелігі» пішіндік ерекшелігімен, тақырыптық өзгешелігімен әлі күнге дейін оқырманды баурайтын шығарма. Жас кезінде хакім Абайдың досы әрі шәкірті Көкбай Жаңатаевтың медресесінен білім алған Тайыр Жомартбаевтың ақындық өнерінің қалыптасуына өскен ортасының әсері болғаны сөзсіз.

Ал Шәкәрім Құдайбердіұлы мен Баймұхамед Айтқожаұлы хакім Абайдың талантты шәкірттері. Шәкәрім Құдайбердіұлының «Ярдам» баспаханасынан шыққан үш кітабының екеуі, яғни «Қалқаман – Мамыр», «Жолсыз жаза» немесе «Еңлік – Кебек» хикаялары адам баласының асыл сезімі – махаббат жолындағы трагедияны суреттесе, ал «Қазақ айнасында» 1904 жылға дейін жазған өлеңдері жинақталған. «Бірінші бөлек» деген сөзге назар аударсақ, автор жинақтың жалғасы болатынын ескерткен. Ал кейіннен қара сөзбен жазылған екінші бөлімі кітап болып жарыққа шығып үлгірмегендігін Шәкәрім ақсақалдың ұлы Ахат Құдайбердиев өз естелігінде жазып кетті.

«Ярдамды» ашқан ағайынды Нығматуллиндер кейіннен баспахананы сатқандығын, баспахана қазақтардың қолына өткендігі жөніндегі деректі «Алаш» қаласының тарихын зерттеген тарихшы ғалым Е. Сыдықов жазып жүр: «...1915 жылдар (негізінде 1917 жылы – автор Е.С.) Нығматуллиндер баспаханаларын Омбының бір байына сатпақ болады. Қазақ оқығандары баспахананы Семейден жібергісі келмейді. Өнер-білімді, әдебиетті қадір тұтатын Семейдің ауқатты адамдары, қазақ зиялыларының талап-тілектерін қабыл алып, «Ярдам» баспаханасын сатып алып, қазіргі Жанасемей қаласына көшіреді» [4], – дейді.

Шынында да, бұл деректің нақтылығын «Сарыарқа» газетінің 1918 жылғы 3 марттағы санында шыққан мына хабарландыру растайды: «...Газетіміз мезгілінде шыға алмай, кідіріп, кешен шығып тұр. Кешендеген себебі толып жатыр...

Бұрын баспахана Семейде тұрушы еді. Осы күнде Алаш дуанында шықты. Көшуіне, орнатуына уақыт кетті. Көшірген себебіміз баспахана қазақтікі, Алаш балаларінікі болған сон, қазағы қалың Алаш дуанына шықса, қазақ жұмыстарын істеуге, ортасында тұрса онай болар дегендік. Алашта тұратын қырдан келетін бауырлар Семей көшесінде баспахананы іздеп жүрмесін, кім болса сол көрсететін болсын дегендік». Хабарламада көрсетілген Алаш дуаны қазіргі Жанасемей қаласы. Бірақ баспахананың Семей қаласынан Алаш қаласына көшірілуі автор көрсеткендей, 1915 жыл немесе 1917 жыл емес, 1918 жыл екендігіне газет материалы дәйек бола алады. Нақтырақ айтсақ, 12 ақпан мен 3 наурыз аралығында баспахана Алаш қаласына көшірілуі дәйек бола алады. Ал баспахананың кімнің қаржысына сатып ақпан күні шықса, 31 саны 3 наурыз күні жарық көрген. Ал баспахананың кімнің қаржысына сатып алынғаны туралы деректер әлі көзімізге түспеді, ал кейбір болжамды қайталау біздің мақсатымыз емес.

Баспахана меңгерушісі Шынже Керейбаев болады. Бұл жөнінде «Сарыарқа» газетіндегі 1917 жылы «Қазақтың баспаханасы» атты мақалада жазылды: «Бұрын қазақта баспасөзге жұрт құмар болса да өз баспаханасы болмағандықтан әркімге бір жалынышты болып жүруші еді. Енді құдайға шүкір, Семейде қазақтың өз баспаханасы болды. Халықтың өнерлі, ғылымды болуы баспасөздер көбейіп, кітаптар таралуына байлаулы екені көзі ашықтарға мәлім. Бұрын баспахана жұмысымен таныс болмаса да, баспахананы билеп тұруға (управляющийлыққа) Шенже Керейбаев тағайындалып еді. Талапты жігерге не қиын, баспахана жұмысын меңгеріп, ретке салар деген үмітіміз зор. Қазақ жігіттерінен дағдылы қаріп терушіміз жоқ еді, бірақ үйреніп жүргендеріміз бар [5].

Сонымен бірге Шынже Керейбаев осы баспаханадан шыққан «Сарыарқа» газетінің соңғы редакторы болған азамат. Газеттің алғашқы редакторлары иісі қазаққа мәлім – Райымжан Марсеков пен Халел Ғаббасовтар. Олардан кейінгі редакторы – Имам Әлімбеков. Соңғы сандарына редактор ретінде қол қойған Шынже Керейбаев еді. Қолымызға тиген сандары бойынша нақты айтар болсақ, алғашқы 2-7, 15 сандарына Райымжан Марсеков, одан кейінгі 11-14, 21, 22, 29-42, 57 сандарына Халел Ғаббасов, ал 16-20, 23-28, 64-74 сандарына дейін Имам Әлімбеков, 75 пен 88 сандар арасына Шынже Керейбаев қол қойған. Алаш қайраткері Халел Ғаббасов пен «Сарыарқа» газетін «Қазақ» газетінің емлесімен шығару мақсатында Орынбордан арнайы келген Имам Әлімбеков басқаларға қарағанда редактор ретінде көбірек қол қойған.

Баспахана қазақтар қолына көшкен тұста баспаханашылардың кітап басуға мұршасы болмаған, қаріп те жетіспеген. Алашорданың үні болған «Сарыарқа» газеті мен Алашқа тілектес «Абай» журналын шығаруға ғана шамалары жеткен. Баспахана бастығы Ш.Керейбаев бұл жөнінде «Сарыарқа» (1917, 29 июнь) газетіне жазып, халыққа жағдайды былайша түсіндірді: «Күнде болмаса да әр уақыт баспаханаға хатпенен яки өздері келіп, кейбір кітап жазушылар жазылған кітабымыз бар, тез арада басып беруге болмас па екен дейді. Семейдегі қазақ комитеті баспаханасының мақсаты қазақ халқына газет, журнал һәм кітап басып тарату екені рас. Бірақ қаріп жинаушылардың аздығынан һәм олардың көбі шәкірт ретінде жүргендіктен жалғыз «Сарыарқаның» өзіне қаріп әрең жететіндіктен дәл осы уақытта басып беруге кітап ала алмайтынын білдіреміз. Кем қаріптерді толтырып, баспахананы көркейтуге жақын арада заказ бердік. Егерде сол қаріптер келсе, иншалла, баспахананың бастан тұтынған мақсаты орнына келер, оны кезінде жария қылармыз».

«Ярдам» баспаханасы қазақтар қолына өткеннен кейіннен Қазақ комитетінің баспаханасы аталады. Орынборда өткен екінші жалпы қазақ-қырғыз сиезінде «өлсек бір шұңқырда, тірі болсақ бір төбеде болалық, бөлінбелік, жарылмалық» деп қаулы қылып, «Алашорда» құрылып, Алаш туы көтеріліп, Алашорданың уақытша мекені Алаш қаласы деп жарияланғаннан кейін бұл баспахана «Алашорда» баспаханасы аталады. Жүсіпбек Аймауытов редакторлық еткен, М. Әуезов негізін қалаған «Абай» журналының 12 саны «Алашорда» баспаханасында басылғандығы нақты көрсетілген.

Тол баспаханамыздың негізі болған «Ярдамның» тарихын білу және одан шыққан кітаптарды зерттеп, таразылау һәм тағлым алу – бүгінгі ұрпақтың парызы деп білеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Шалғынбай Ж. Казахское книжное дело в документах и материалах XIX – начала XX вв. Сборник архивных документов. Алматы, 2009, С. 576
2. Бұл да сонда. 24 б.
3. Жас қазақ. Ұлт қазынасы. // Сарыарқа газеті, 1917, №23
4. Сыдықов Е. Алаш қаласының тарихы: Зерттеу. – Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті. 2017. – 76 бет
5. Қазақтың баспаханасы. // Сарыарқа газеті, 1917, № 7